

فاطمه سفیدکن، معاون پژوهشی مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور،
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
پست الکترونیک: sefidkon@rifr-ac.ir

انتخاب گیاهان دارویی بومی و انحصاری ایران برای اهلی کردن

Artemisia per-elbursensis sp. بایونو رومی *Anthemis nobilis*، درمنه ایرانی *Nepeta sica*، زیرگونه *Nepeta persica* از *Nepeta kotschy*، پونه‌سا *Nepeta pogonosperma*، برازمیل *Perovskia abrotanoides*، جعفری کوهی *Pimpinella tragiolum* و غیره. ۲- گیاهانی که سال‌هاست از عرصه‌های طبیعی برداشت می‌شوند (مثل ثعلب، زیره سیاه، پرسیاوشان و غیره) و در بازار داخلی و خارجی مورد مصرف قرار می‌گیرند و به دلیل اینکه در معرض خطر انقراض هستند، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور برداشت آنها را از طبیعت غیرمجاز یا مجاز مشروط اعلام کرده است.

قابل ذکر است که براساس سیاست طبقه‌بندی اقلام محصولات فرعی جنگلی و مرتعی از نظر حفاظت، بهره‌برداری و صادرات، با در نظر گرفتن میزان «شدت» بهره‌برداری از رویشگاه‌های جنگلی، شایستگی مراتع کشور، تأثیر شرایط اقلیمی و پدیده خشک‌سالی بر تولید محصولات فرعی و غیرچوبی و نیز ایجاد زمینه کاهش برداشت محصولات از عرصه‌های منابع طبیعی و رویشگاه‌های جنگلی و مرتعی این اقلام به غیر مجاز «ممنوع» و مجاز «مشروط» تقسیم‌بندی شده‌اند. برداشت گیاهانی مثل پرسیاوشان (*Adiantum capillus-veneris*)، زیره سیاه (*Carum carvi*)، کرفس کوهی (*Kelussia odoratissima*)، سنبل‌الطیب (*Valeriana officinalis*)، مورخوش (*Zhumeria majdae*)، ثعلب (*Orchis mascula*)، ختمی (*Althaea officinalis*)، شقایق ایرانی (*Papaver bracteatum*)، بنفشه معطر (*Viola odorata*)، ریواس وحشی (*Rheum ribes*)، روناس (*Rubia tinctorum*)، شیرین‌بیان (*Glycyrrhiza glabra*)، کتیرا (*Astragalus gummifer*)، مورد (*Myrtus commu-nis*) و گل نرگس (*Narcissus tazetta*) از طبیعت غیرمجاز (ممنوع) است. گیاهان غیرمجاز، اولویت اول این دسته از گیاهان برای اهلی کردن هستند.

برداشت گیاهانی مثل گلپر (*Heracleum persicum*)، شیرخشت (*Cotoneaster nummularia*)، گل گاوزبان ایرانی (*Echium amoenum*)، گل گندم (*Centurea depressa*)، قدومه شیرازی (*Alyssum homalocurpum*)، نسترن وحشی (*Rosa canina*)، ریواس وحشی (*Rheum ribes*)، اسفرزه (*Plantago psyllium*) و (*Plantago tago indica*)، انیسون (*Pimpinella anisum*)، وشا (*Dorema ammoniacum*)، شکر تیغال (*Echinops dichorus*)، کنگر خوراکی (*Cirsium vulgare*)، بارهنگ (*Plantago major*)، لگجی (*Capparis spinosa*)، باریجه (*Ferula gummosa*)، گز خوانسار (*Astragalus adscendens*)، افسنتین (*Artemisia absinthium*)، گز شهداد (*Tamarix gallica*)، مریم نخودی (*Teucrium polium*) و کاکوتی (*Ziziphora clinopodioides*) از طبیعت، تحت شرایطی مجاز «مشروط» است. گیاهان مجاز مشروط، اولویت دوم این دسته از گیاهان برای اهلی کردن هستند.

منابع مورد استفاده:

امیدبگی، ر.، ۱۳۸۴. تولید و فراوری گیاهان دارویی، آستان قدس رضوی، مشهد (جلد اول). سفیدکن، ف.، ۱۴۰۰. استخراج و شناسایی مواد مؤثره گیاهان دارویی و معطر ایران. طبیعت ایران، ۷(۳): ۲۵-۷.

تعداد گونه‌های گیاهی دارویی در جهان حدود ۵۲۰۰۰ گونه برآورد شده است که ۸ درصد آنها یعنی حدود ۴۱۶۰ گونه دارویی در معرض خطر انقراض هستند (امیدبگی، ۱۳۸۴). متأسفانه برخی از این گونه‌های گیاهی، حتی قبل از شناخت کامل پتانسیل دارویی آنها منقرض شده‌اند. برطبق گزارش‌های IUCN، بیشترین خطر انقراض گونه‌های گیاهی در مناطقی از جهان مانند آسیا و آفریقا رخ می‌دهد که هنوز هم گیاهان دارویی به‌طور وسیعی از منابع طبیعی جمع‌آوری شده و مورد استفاده قرار می‌گیرند. رویکرد جهانی به استفاده از گیاهان دارویی و ترکیبات طبیعی، موجب برداشت بیش از حد برخی از گیاهان از منابع طبیعی شده که همراه با شیوه‌های برداشت مخرب، باعث نابودی یا تخریب زیستگاه‌های طبیعی شده و حفظ تنوع زیستی را با چالش جدی مواجه کرده است. از این رویکی از راه‌های جلوگیری از انقراض گونه‌های گیاهی دارویی، اهلی کردن آنهاست. زمانی تصور بر این بود که هر قدر گیاهان دارویی از دامن طبیعت برداشت شود، امکان تجدید حیات طبیعی آنها وجود دارد، اما سال‌هاست بشر به این نتیجه رسیده که چنین تصویری باطل است و گیاهان موجود در طبیعت زمانی قابل تجدید هستند که به اندازه توان تولیدی‌شان، بهره‌برداری شوند. از طرف دیگر، بهره‌برداری به اندازه توان تولیدی یک گیاه نیز، هرگز در حد تأمین اهداف کلان اقتصادی نیست. راه‌حل این موضوع، انتقال بخشی از ژرم‌پلاسم گیاهان دارویی از طبیعت به زراعت است که این مهم از راه اهلی ساختن و زراعت کردن ارقام مستعد گیاهان دارویی قابل انجام خواهد بود. مشکل دیگر در برداشت گیاهان دارویی از رویشگاه طبیعی، حتی در صورت وفور آن در طبیعت و بهره‌برداری صحیح و در حد ظرفیت اکولوژیک (بدون آسیب رساندن به اکوسیستم طبیعی) این است که میزان ماده مؤثره، همچنین درصد ترکیبات شیمیایی موجود در یک گونه گیاه دارویی، به قدری در رویشگاه‌های مختلف دارای تنوع است که هرگز یکنواختی در گیاهان برداشت‌شده وجود ندارد و تهیه هر فراورده‌ای از این گیاهان با یک استاندارد مشخص و میزان ثابت ماده مؤثره امکان‌پذیر نیست.

بنابراین امروزه بیش از هر زمان دیگری ضرورت اهلی کردن و تولید انبوه گیاهان دارویی به صورت زراعی درک می‌شود. از طرف دیگر بدیهی است، برای داشتن سهم مناسبی از تجارت جهانی گیاهان دارویی و فراورده‌های آنها باید بر مزیت نسبی و اقتصادی گیاهان دارویی بومی و انحصاری کشور تأکید کرد.

حال سؤال اساسی اینجاست که از میان حدود ۲۲۰۰ گونه گیاه دارویی بومی و انحصاری کشور، کدام گیاهان را باید برای اهلی کردن انتخاب کرد؟ بدیهی است اهلی کردن همه گیاهان دارویی نه ضرورت دارد و نه در یک بازه زمانی محدود قابل انجام است.

دو رویکرد اصلی را با در نظر گرفتن شاخص‌هایی برای انتخاب گیاهان برای کشت و اهلی کردن، به صورت زیر می‌توان تعریف کرد:

۱- گیاهانی که بررسی مواد مؤثره آنها نشان داده از کمیت و کیفیت قابل‌ملاحظه‌ای برخوردارند و می‌توانند در صنایع مختلف و بازارهای جهانی جایگاه داشته باشند (مثل گونه‌ها و کموتایپ‌های خاصی از بومادران، مرزه، پونه‌سا و *Pimpinella*). این گیاهان که در مطالعات فیتوشیمی گیاهان دارویی ایران مشخص شده‌اند (سفیدکن، ۱۴۰۰)، هنوز برای مردم و بازار ناشناخته هستند و هم‌زمان با اهلی کردن باید برای معرفی به بازار و فراوری آنها نیز اقدام کرد. بعضی از این گیاهان عبارتند از بومادران البرزی - *Achillea millefolium sub-*